

ŽYDŲ KULTŪROS PAVELDAS KĖDAINIŲ KRAŠTE

Išleistas vykdant projektą „Mūsų pažadas nepamiršti“

Rėmėjai:

*Kultūros paveldo departamentas
prie Kultūros ministerijos*

Kėdainių r. turizmo informacijos centras

Iš www.jmuseum.lt

1 Kėdainių žydų bendruomenė pradėjo formuotis XVII a. pradžioje, valdant kunigaikščiams Radviloms ir įsikūrė aplink Senosios rinkos ir Pasmilgio teritorijose. Vertėsi smulkia prekyba, pinigų skolinimu, degtinės gamyba ir amatais. Turėjo teisę jungtis į cechus, dirbtuves. Ypač garsėjo žydų batsiuviai ir audėjai. XVIII a. Kėdainių žydų bendruomenė tapo viena didžiausių ir garsiausių Žemaitijoje. Kėdainių ješiva (aukštoji rabinų mokykla) ir chederis (religinė pradinė žydų berniukų mokykla) buvo žinomi visoje Lietuvoje. Jos rabinai buvo kilę iš garsios Europoje Kacenenbogenų giminės ir garsėjo kaip geri Talmudo aiškintojai. Todėl neatsitiktinai 1727 m. studijuoti Talmudą iš Vilniaus į Kėdainius atvyko gabus septynerių metų berniukas Elijas ben Saliamonas Zalmanas. Vėliau visame pasaulyje savo išmintimi išgarsėjęs **Vilniaus Gaonas Elijahu**. 1 Manoma, kad Kėdainiuose jis buvo mokomas apie pusmetį, o vėliau studijas tęsė savarankiškai. Dar viešint Kėdainiuose, Elijas labai patiko vietos pirkliui Jehudai Libui ir šis vėliau apvedino jį su savo dukra Chana.

XIX a. pab. mieste pusė visų gyventojų (61 proc.) buvo žydai. XX a. pr. turėjo net 8–9 maldos namus, tačiau išliko tik trys. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Kėdainiuose gyveno 2499 žydai, sudarantys 34 proc. visų gyventojų. Žydai sudarė absoliučią to meto Kėdainių verslininkų daugumą. Ir agurkų „sostinė“ Kėdainiai tapo žydų daržininkų dėka.

IŠLIKĘS ŽYDŲ PAVELDAS KĖDAINIUOSE

Pirmoji Kėdainių sinagoga buvo pastatyta XVII a. II pusėje. O jai sudegus 1784 m. buvo pastatyta nauja mūrinė baroko stiliaus **Didžioji vasaros sinagoga**, 2 kurios interjero dekoravimas buvo baigtas 1807 m. Jos išorėje galima įžvelgti Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios įtaką. Tai viena iš dviejų išlikusių baroko stiliaus sinagogų Lietuvoje. Sinagogos išorės sienas skaido kampuose suporinti piliastrai ir aukštos nišos, kuriose įkomponuoti arkiniai langai iš 36 stiklų, o pastogėje karnizas puoštas smulkių kvadratėlių ornamentu. Dabar joje įsikūrusi Kėdainių vaikų dailės mokykla. Įėjimas nemokamas.

Mažoji žieminė sinagoga 3 pastatyta XIX a. pr. Pagrindinė patalpa pirmame aukšte – stačiakampė. Tai vyrų maldos salė, kurios rytinėje sienoje buvo įrengtas aron kodešas, kuriame buvo laikoma Tora. Viduryje, keturių kolonų apsuptyje stovėjo bima, tai yra specialus paaukštinimas su stalu Torai skaityti. Moterų patalpa įrengta vakarinėje antro aukšto galerijoje, vadinamoje „bobinčiumi“. Mažajoje žieminėje sinagogoje yra įsikūręs Daugiakultūris centras, pristatantis žydų gyvenimo istoriją Kėdainiuose. Įėjimas mokamas.

Aplink Senąją rinką, karo metu, buvusią Kėdainių geto teritoriją, žymi paminklas **holokausto aukoms** 4 „Šoa. Ich bin Keidainer“ (liet. „Holokaustas. Esu kėdainietis“). Pastatytas 2011 m. minint 70-ąsias Kėdainių žydų bendruomenės sunaikinimo metines. Šoa simbolizuoja beveik 5 metrų aukščio piramidę, kurios akcentas – metale įrėmintas ir akmenimis užpildytas trikampis ir visaregė Viešpaties akis, tik jos vyzdys iš 2076 gilzių. Mažiausiai tiek šūvių reikėjo vykdančiam šį baisų nusikaltimą.

Smilgos gatvėje XIX a. vid. po ginčo su žydų varguomene atskirą **sinagogą** 5 turtingiesiems amatininkams ir mėsininkams savo lėšomis pastatė turtingiausias siuvėjas Ilja Vilneris. Sinagoga turi romantizmo stiliaus bruožų. Salės langai aukšti, arkiniai, o po rekonstrukcijos pristatytos pastato dalies – stačiakampiai. Šios sinagogos interjeras buvęs puošnus. 1997 m. rugsėjo 14 d., minint Vilniaus Gaono Elijahu 200-ąsias mirimo metines, ant šios sinagogos sienos buvo pritvirtinta atminimo lenta hebrajų ir lietuvių kalbomis. Joje skelbiama: „XVIII a. pradžioje Kėdainiuose gyveno ir studijavo Talmudą genialusis žydų religinis mąstytojas Vilniaus Gaonas Elijahu“.

Gyvenamasis namas 6 Didžiosios ir Senosios gatvių kampe statytas XVII a. vid., mūrinės statybos Kėdainiuose suklestėjimo laikotarpiu. Jis buvęs ne tik gyvenamasis namas, – jame buvusi ir smuklė, parduotuvė, vaistinė. Vaistinė šiame pastate įsikūrė 1680 m. Pagal XVIII a. aprašymus ji atrodė taip: mūrinis dviejų aukštų pastatas su dviem mūriniais „kromais“ (parduotuvėmis), vynine, vaistine su rūšiais ir medikamentais bei vaistinės indais, su daržu, sodu ir kiemeliu. Tarpukariu ten veikė Ch. Gurvičiaus vaistinė.

Kėdainiuose trumpiausioje **Žydų gatvėje** 7 yra **pastatas Nr. 2**, 8 kurio sienos mūrytos dar XVII a., tačiau pertvarkytas ir papildytas priestatais XIX a. Pastatas unikalus ir tikėtina, kad yra vienintelis Lietuvoje, kuriame sujungtos keturioms paskirtims pritaikytos patalpos: religinių maldų prieangis, gyvenamieji kambariai, kalvė ir tvartelis. Į kiekvieną šių patalpų galima patekti tiek iš lauko, tiek iš gretimos patalpos. Į Smilgos gatvę atgręžto medinio prieangio stoge religinėms apeigoms buvo įrengta speciali užveriamą anga, kuri naudojama minint Sukotą – vadinamąją Palapinių šventę. Jos paskirtis mena Biblijoje aprašytą 40 metų trukusį žydų žygį iš Egipto vergovės į pažadėtąją žemę – Izraelį. Keliavo tuomet žydai per dykumą, naktimis glausdavosi palapinėse. Melsdavosi pro nesandarius jų stogus, žvelgdami į žvaigždėtą dangų. Nuo to laiko kiekvieną rudenį vieną savaitę žydai mini Palapinių šventę. Per Sukotą melstis ir valgyti privalu žiūrint į dangų.

9

10

11

12

13

14

Krakių miestelyje žydai apsigyveno XVII a. viduryje. Po keliolikos metų žydų bendruomenė pasistatė didelę sinagogą ir du mažesnius maldos namus. XIX a. nemažai Krakių žydų emigravo į Pietų Afriką, o prieš I pasaulinį karą į Rusiją. 1920 m. buvo įkurtas žydų liaudies bankas. Jo įkūrėjas – Meir Gordonas. Du gydytojai ir vaistininkas taip pat buvo žydai. 1930 m. Krakėse gyveno 165 žydų šeimos. Buvo įkurta „Tarbut“ mokykla, kurioje mokėsi 80 mokinių. Veikė dvi religinės mokyklos – ješiva ir chederis. Miestelėnams žydams prekyba ir amatai buvo pagrindinis pragyvenimo šaltinis bei gyvenimo būdas. Kelis šimtmečius specializuojantis, žydai be konkurencijos Krakėse turėję prekybos ir retesnių amatų monopolį. Kadais žydams priklausiusi **odos parduotuvė, dirbtuvė, 9** esanti Vilniaus g. 28, dabar gyvenamas namas. Toje pačioje gatvėje dar ir dabar stogo danga išsiskiria buv. žydo skardininko namas Nr. 6, grūdų pirklio Takerio namas Nr. 2. Laisvės aikštėje prekybinės paskirties nepakeitė **buv. Žiebrausko mėsinė, išliko ir Volpės Ozerio parduotuvė, 10** bei žydo Karpovo namas. Iki šių dienų stovi **buv. gydytojo Volfovičiaus gyvenamas namas, 11** esantis Kauno g. 2. Betygalos gatvės Nr. 10 name buv. Rolio Fridmano duonos parduotuvė, Nr. 16 Lichmanienės ledų krautuvėlė. Ties keliu link Gudžiūnų stovi buv. **žydo Moušovičiaus malūnas ir lentpjūvė. 12**

1941 m. rugsėjo 5 d. Peštiniukų kaime buvo nužudyti 1125 žmonės. Taip buvo sunaikinta Krakių žydų bendruomenė.

Pirmieji žydai **Šėtos miestelyje** minimi jau 1709 metų Šėtos klebono Motiejaus Ancutos sudarytame inventoriuje. 1766 m. balandžio 18 d. Vilniaus vyskupo Igno Masalskio privilegija Šėtos žydams suteikė teisę statyti sinagogą. 1897 m. Šėtoje gyveno 1670 žmonių, iš jų 1135 žydai. Mokykla įsikūrė 1924 m. naujai pastatytoje **sinagogoje, 13** įsikūrė ir žydų pradžios mokykla su dėstomąja hebrajų kalba. Lietuvoje reikalauta, kad sinagogos būtų be bokštų ir panašios į paprastus namus. Jos buvo statomos tankiausiai apgyvendintuose kvartaluose. Todėl šalia sinagogos išlikusiuose namuose tarpukariu daugiausia gyveno žydai. Galimai ir šioje mažoje **gatvelėje šalia Sinagogos 14** kadais gyveno žydai. Prekyba ir amatais besiverčianti bendruomenė 1936 m. įregistravo labdaros ir kultūros organizaciją „Ezra“. 1941 m. rugpjūčio mėn. Šėtos žydai buvo išvaryti į Kėdainius ir rugpjūčio 28 d. sušaudyti.

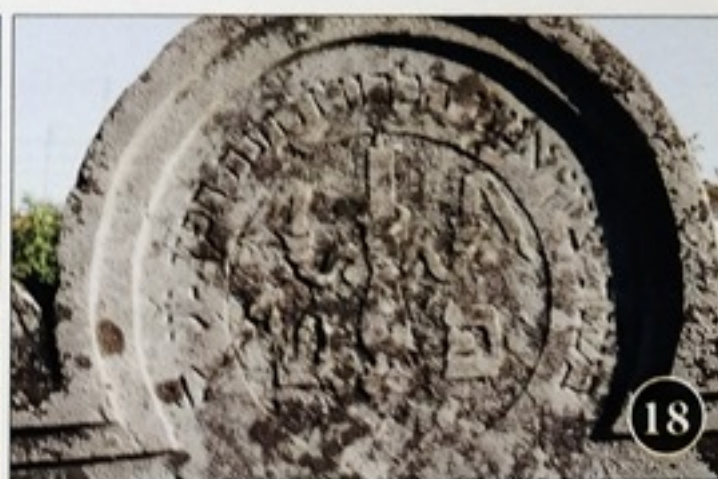
Josvainių miestelyje 1897 m. gyveno 534 žydai. Jie vertėsi amatais, prekyba. Turėjo lentpjūvę, malūną, restoraną, kepyklą, mokyklą. Sinagoga buvo dabartinėje aikštėje, prie parduotuvės. Iš dešimties miestelyje buvusių parduotuvių, devynios priklausė žydams. Išaugintus agurkus ir pomidorus veždavo parduoti į Kauną ir Kėdainius. 1941 m. miestelyje gyveno 70 žydų šeimų – 270 žmonių. Prasidėjus nacių okupacijai, Josvainių žydai buvo išvaryti į Ariogalą ir ten sušaudyti.

Žydai **Dotnuvos miestelyje** minimi nuo XVIII a. Jie kūrėsi nuošalesnėje miestelio vietoje, lietuvių vadinama Jurdzika (dab. seniūnijos pastato rajone). Nurodoma, kad miestelyje buvo medinė dviejų aukštų sinagoga. Nuo 1720 m. rabinas buvo R. Yekhiel Mikhal Dotnuvis. Jam teko egzaminuoti vienuolikmetį Vilniaus Gaoną Elijahą. Rabinas buvo nustebintas svečio išmintimi, nes būsimasis filosofas atsakė į sunkiausius traktatų klausimus. Rabinas Yekhiel Mikhal Dotnuvis paliko du rankraščius – Toros ir „Paslapčių knygos“ komentarus. Rabino palikūniai – Kagano ir Šapiro šeimos. Rabinu buvo ir pirklys Šmuelis Markusas. Sinagogos kieme buvo rabino namai, taip pat pastatas, kuriame galėjo apsistoti pakeleiviai. Ilgainiui žydų, kaip ir kitų miestelėnų, kurtasi ir palei pagrindinę (dab. Vytauto) gatvę. XIX a. pab. tarp miestelio 616 gyventojų buvo 233 žydai. Dotnuva neoficialiai buvo vadinama Vulfų miesteliu. Dauguma žydų vertėsi prekyba, veikė odų dirbtuvės. Buvo du malūnai, produktų sandėlis, kuro prekybos, odų rauginimo ir veltinių įmonės, įvairių prekių parduotuvės. XX a. pr. bendruomenė sumenko. Žydų pradinė religinė mokykla Dotnuvoje sunyko po Pirmojo pasaulinio karo, tai vaikus siuntė mokytis į Kėdainius.

Rašytiniuose šaltiniuose jau 1861 m. minimas Dotnuvos miestelio vandens malūnas. Ir šiandien prisimenamas paskutinis malūno savininkas – žydas Goldinas, vadintas **Goldino malūnu**, 15 Vytauto g. 71. Sąlyginai nustatyta pastatymo data, apie 1920 m. Lauko akmenų ir plytų pamatai, sienos mūrytos iš plytų ir akmenų, aptinkuotos. Pagalbiniai pastatai iš medžio. Dvišlaitis laiptuotas stogas. Įrašai ant įrenginių liudija, kad kruopinė ir valcai yra švedų gamybos. Vėliau vandens malūne įrengtas dyzelinis variklis, nuo 1958 m. naudojama elektra.

ŽYDŲ KAPINĖS

Vieta žydų kapinėms dažniausiai parenkama prie upės. Upė – kaip gyvenimo ir mirties riba. Antkapiniai paminklai hebrajiškais įrašais puošti būdingais dekoro elementais. Maceivos viršuje iškalamos dvi hebrajiškos raidės (P ir N) „po nikbar“ – „čia palaidotas“ santrumpa. Dažna Dovydo žvaigždės 16 simbolika. Žydo simbolis, tikėta magiškomis apsaugos galiomis. Nulūžęs medis ar šakos 17 rodo, kad čia palaidotas žmogus mirė per anksti. Menora – žvakidė, 18 ji laikoma Dievo išminties simboliu. Balandžiai – taikos, nekaltumo ir ištikimybės Dievui simbolis. Puošyboje naudojamos įvairios geometrinės figūros, augaliniai motyvai. 19 Reti antkapiniai paminklai su karūnos ar kohenų rankų (delnų) 20 puošyba. Tikėtina, kad šis laiminantis žydų tautą motyvas dažniausiai kalamas ant rabino antkapio.

Vieta žydų kapinėms dažniausiai parenkama prie upės. Upė – kaip gyvenimo ir mirties riba. Antkapiniai paminklai hebrajiškais įrašais puošti būdingais dekoro elementais. Maceivos viršuje iškalamos dvi hebrajiškos raidės (P ir N) „po nikbar“ – „čia palaidotas“ santrumpa. Dažna Dovydo žvaigždės 16 simbolika. Žydo simbolis, tikėta magiškomis apsaugos galiomis. Nulūžęs medis ar šakos 17 rodo, kad čia palaidotas žmogus mirė per anksti. Menora – žvakidė, 18 ji laikoma Dievo išminties simboliu. Balandžiai – taikos, nekaltumo ir ištikimybės Dievui simbolis. Puošyboje naudojamos įvairios geometrinės figūros, augaliniai motyvai. 19 Reti antkapiniai paminklai su karūnos ar kohenų rankų (delnų) 20 puošyba. Tikėtina, kad šis laiminantis žydų tautą motyvas dažniausiai kalamas ant rabino antkapio.

Kėdainiuose **Lakštingalų g., buv. senąsias žydų kapines** žymi paminklinė lenta. Kapinės veikė nuo XVII a. iki XIX a. **A. Kanapinsko g. išlikusios kapinės** 21 veikė iki 1941 m.

Dotnuvos miestelyje išlikusios kapinės. 22 Jose buvo laidojami ne tik miestelio, bet ir Mantviliškio bei Beržų žydai. Šalia kapinių buvo ritualinis laidotuvių namelis (neiškikęs). Jį ir kapines prižiūrėjęs Valva.

Šėtos miestelyje buv. žydų kapines žymi paminklinis akmuo.

Krakių miestelyje išlikusios kapinės. 23 Josvainių miestelyje išlikusios kapinės.

MASINIŲ ŽUDYNIŲ VIETOS

Jubiliejaus g., Kėdainiai 24 (Krekenavos link). Praėjus tik trimis dienoms nuo karo pradžios 1941 m. birželio 25 d. prasidėjo sukilimas prieš sovietų valdžią. Aktyvistų būrys, turintis antisemitinį pobūdį, Babėnų kaimo pakraštyje išžudė savo bendrapiliečius – 125 žmones, iš jų 95 žydus.

Daukšių km., Kėdainių miesto seniūnija 25 (kelias Jonava–Šeduva, Šeduvos link) Šioje vietoje 1941 m. rugpjūčio 28 d. buvo išžudyti Kėdainių, Šėtos ir Žeimių 2076 žmonės: 710 vyrų, 767 moterys ir 599 vaikai. Buvo sunaikinta apie 300 metų Kėdainiuose gyvavusi gausi žydų bendruomenė. Jos atminimas 2011 m. įamžintas **memorialu.** 26 27 Tai 12 metrų ilgio metalinė kėdainietiška „raudų siena“ stovinti šonu palei 100 m. ilgio kapą. Joje surašytos sušaudytų žydų pavardės ir vardai. Ne visos sunaikintų žmonių tapatybės sugrąžintos, įamžintos 1003 žuvusiųjų žydų pavardės.

Peštiniukų km., Krakių seniūnija 29 (Plinkaigalio link, Krakių – Raseinių kelias) 1941 m. vasarą prasidėjus nacistinei okupacijai, Krakių žydai buvo priversti apsigyventi buvusiam gete, šalia dabartinės Krakių M. Katkaus gimnazijos teritorijos. Rugpjūčio pabaigoje į Krakių getą buvo atvaryti žydai iš Baisogalos, Gudžiūnų, Grinkiškio, Pociūnėlių, Surviliškio bei Dotnuvos. 1941 m. rugsėjo 5 d. buvo nužudyti 1125 žydai iš jų: 448 vyrai, 476 moterys ir 201 vaikas. Apie 1343 žingsnius, kiekvienam iš jų, teko nueiti mirties link į už 1,5 km. nuo Krakių esantį Peštiniukų kaimą.

Sudarytoja Viridijana Paulikienė
Recenzentė Audronė Pečiulytė
Fotonuotraukos: M.Bertulio 24-26, 29; A.Blaževičiaus 16; G.Nagevičiūtės 13, 24; A.Naujoko 7, R.Paulikaitės 2-6, 8, 17-21; V.Paulikienės 9, 14, 15, 22, 23, 27; M.Galinausko 10-12, 28.
Naudoti šaltiniai:
Kėdainių krašto architektūra: monografija/ Jonas Jucevčius. Kėdainiai, 2011.
Istoriniai etiudai apie Dotnuvos žydų bendruomenę XVIII-XX a./ Rytas Tamašauskas. Akademija, 2005.
Spausdino UAB „Spaudvita“, 2011. Tiražas 4000 egz. Užsakymas Nr. 414.